

Totalförsvarets livspolitik

Kunskapsförsörjningen i den svenska livsmedelsberedskapen

FREDRIK BERTILSSON

Kungliga tekniska högskolan

CAMILLA ERIKSSON

Totalförsvarets forskningsinstitut

Syftet med den här artikeln är att kasta nytt ljus på kunskapsförsörjningen i det svenska totalförsvaret, vilket i sin tur ger perspektiv på totalförsvarets politiska styrning. I artikeln identifieras två former av "livspolitik" i det studiearbete som genomfördes i slutet av 1970- och början av 1980-talen vid svenska myndigheter för att förbättra den svenska livsmedelsberedskapen. Livspolitik är ett analytiskt begrepp som används för att sätta ljus på olika betydelser som skilda livsformer tillskrevs i det svenska beredskapsarbetet.

Inledning

Det svenska totalförsvaret förgrenade sig under kalla kriget i samhällets alla delar. Förberedelserna inför krig var ett normalt inslag i vardagen.¹ Militärens historia har fått mer uppmärksamhet i den historiska forskningen men det civila försvaret väcker alltmer intresse.² Det svenska

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Vi vill tacka de två anonyma granskarna för konstruktiva synpunkter. Artikeln är en del av ett forskningsprojekt som handlar om den politiska styrningen av det svenska totalförsvaret under 1900-talet. Projektet finansieras av Vetenskapsrådet (anslag nr. 2021-06258).

1. Se Kim Salomon, Lisbeth Larsson & Håkan Arvidsson, *Hotad idyll: Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig* (Lund 2004).

2. Se exempelvis Marie Cronqvist, Rosanna Farbøl & Casper Sylvest, *Cold War Civil Defence in Western Europe: Sociotechnical Imaginaries of Survival and Preparedness* (Basingstoke 2022); Peter Bennessved, *Sheltered Society: Civilian Air Raid Shelters in Sweden: From Idea to*

Fredrik Bertilsson (f. 1978) är fil. dr i idéhistoria och forskare vid Avdelningen för historiska studier av teknik, vetenskap och miljö på KTH. Hans forskning rör kunskapspolitik, förhållandet mellan vetenskaplig rådgivning och politisk styrning samt forskningspolicy.

E-post: fredrik.bertilsson@abe.kth.se

Camilla Eriksson (f. 1982) är fil. dr och docent i landsbygdsutveckling (från SLU) och forskare på FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut. Hennes forskning fokuserar frågor om statlig styrning i skärningspunkten mellan försvarspolitik och jordbrukspolitik.

E-post: camilla.eriksson@foi.se

civila försvaret var närmast unikt i en internationell jämförelse på grund av dess omfattning.³ Det genomsyrade samhället men det finns många obesvarade frågor kring hur det har fungerat och hur dess förgreningar såg ut. Det har ofta gått tydliga skiljelinjer mellan den historiska forskningen om det svenska välfärdssamhället och historiska studier om Sveriges försvar. Vetenskapshistoriskt orienterad forskning har belyst kopplingar som uppstod mellan försvaret och välfärdssamhället genom den forskningsverksamhet och det utrednings- och analysarbete som genomfördes vid svenska myndigheter.⁴

Under kalla kriget gjordes det stora vetenskapliga satsningar både i Sverige och utomlands för att konstruera mer effektiva vapen och försvarsteknologier.⁵ Sveriges neutralitetspolitik och alliansfrihet ställde stora krav på den nationella kunskapsuppbyggnaden. En central aktör var Försvarets forskningsanstalt (FOA) som bidrog med vetenskaplig rådgivning och utredningsunderlag till både det militära och det civila försvaret.⁶ Det skedde även ett omfattande kunskapssökande vid andra svenska myndigheter, vilket är väsentligt att studera för att skapa en bättre bild av den kunskap som totalförvarsplaneringen byggde på.

Syftet med den här artikeln är att kasta nytt ljus på kunskapsförseringen i det svenska totalförsvaret vilket i sin tur ger perspektiv på

Materiality, 1918–1940 and Beyond (Lund 2020); Fredrik Bertilsson, "Biopolitisk beredskap: Den beteendevetenskapliga försvarsforskningens betydelse i den svenska krisberedskapen", *Historisk tidskrift* 142:1 (2022) s. 29–50; Sebastian Larsson & Mark Rhinard, *Nordic Societal Security: Convergence and Divergence* (London 2021).

3. Se exempelvis Gunnar Artéus & Herman Fältström (red.), *Totalförsvaret under Sveriges kalla krig: Sex föredrag* (Tyresö 2011); Lawrence J. Vale, *The Limits of Civil Defence in the USA, Switzerland, Britain and the Soviet Union: The Evolution of Policies since 1945* (Basingstoke 1987) s. 194–207.

4. Niklas Stenlås & Per Lundin, "Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden: An Introduction", i Niklas Stenlås, Per Lundin & Johan Gribbe (red.), *Science for welfare and warfare: Technology and initiative in Cold War Sweden*, (Sagamore Beach 2010) s. 1–34; Eric Bergelin, *Planeringsforskningens genombrott: Försvarets forskningsanstalt och det globala kalla krigets planeringsexperten* (Uppsala 2023); Fredrik Bertilsson, "Från få till folk: Införandet av en empiriskt bestämd människosyn i den svenska civilförvarsplaneringen", i Linus Salö (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag* (Stockholm 2021) s. 120–144.

5. Den internationella litteraturen är omfattande, se exempelvis: Elena Aronova & Simone Turchetti (red.), *Science studies during the Cold War and beyond: Paradigms defected* (New York 2016); Audra J. Wolfe, *Freedom's laboratory: the Cold War struggle for the soul of science* (Baltimore 2018); Hiroshi Ichikawa, *Soviet science and engineering in the shadow of the Cold War* (London 2019).

6. Ett centralt verk om FOA är Wilhelm Agrell, *Vetenskapen i försvarets tjänst: De nya stridsmedlen, försvarsforskningen och kampen om det svenska försvarets struktur* (Lund 1989).

totalförsvarets politiska styrning. Vi fokuserar på livsmedelsberedskapen som var en del av det ekonomiska försvaret, vilket sorterade under det civila försvaret. Närmare bestämt undersöker vi det studie- och utredningsarbete som genomfördes kring de produktionsomställningar i det svenska jordbruket som ansågs nödvändiga för att de svenska beredskapsmålen skulle kunna nås. I artikeln identifieras två former av vad vi kallar för livspolitik i det studiarbete som bedrevs vid eller finansierades av Statens jordbruksnämnd i slutet av 1970- och början av 1980-talen. Vi undersöker hur detta studiarbete möjliggjorde dels politiska insatser som riktades mot den mänskliga befolkningen, dels en politik som riktade in sig på bearbetningen av plantor, växter och odlingsjorden. Statens jordbruksnämnd (Jordbruksnämnden) samordnade programmet för livsmedel inom det ekonomiska försvaret, med stöd av Lantbruksstyrelsen och Statens livsmedelsverk (Livsmedelsverket).⁷ Livspolitik är ett analytiskt begrepp som vi använder för att synliggöra olika betydelse som skilda livsformer har tillskrivits i den svenska livsmedelsberedskapen och i förlängningen det svenska civila försvaret och totalförsvaret. Vi vidareutvecklar begreppet och dess teoretiska grunder nedan.

I det följande går vi närmare in på i vilken forskningskontext vi primärt placerar in vår forskning och vilka bidrag vi lämnar. Därefter redogör vi för perspektiv och bärande begrepp samt det material vi använder. Sedan placerar vi in livsmedelsberedskapen i en skärningspunkt mellan den svenska försvarspolitik och jordbrukspolitik samt mot bakgrund av de hotbilder och kunskapsbehov som identifierades inom försvarspolitik. Efter det belyser vi processer där människor, växter och odlingsjord blev objekt för kunskapssökande och försvarspolitiska insatser. I artikelns avslutning summerar vi resultaten och pekar på nya möjligheter att skriva det civila försvarets historia utifrån ett bredare perspektiv på olika livsformers betydelse.

7. Jordbruksnämnden och Lantbruksstyrelsen ombildades till Statens jordbruksverk 1991, som därefter övertog ansvaret för livsmedelsberedskapen fram till att det civila försvaret i början av 2000-talet lämnade plats för krisberedskapen, som var orienterad mot svåra situationer i fredstid. Vi använder etablerade förkortningar på myndigheter för att skapa enhetlighet, såsom Jordbruksnämnden i stället för Statens jordbruksnämnd vilket bryter mot hur en del av namnen skrevs ut i materialet. Vi följer inte helt och hållet språkbudet vad gäller att egennamn på myndigheter tidigare skrevs med små bokstäver. Vi använder stor bokstav i exempelvis Socialstyrelsen som i materialet skrivs socialstyrelsen.

Tidigare forskning

Artikeln bidrar primärt till den historiska forskningen om den vetenskapliga rådgivningen och kunskapsförsörjningen i det svenska totalförsvaret. Den forskningsverksamhet som låg bakom det militära försvaret har en längre tid väckt intresse bland historiker.⁸ Kunskapsförsörjningen i det civila försvaret har fått mindre uppmärksamhet men intresset har ökat.⁹ I tidigare forskning har FOA vanligen stått i centrum, vilket är väntat med tanke på FOA:s roll, men gör samtidigt att det kunskapsökande som skedde vid andra myndigheter inte studerats i samma utsträckning. Tidigare forskning har även en slagsida mot de första decennierna av kalla kriget.

Mycket är ogjort vad gäller att studera livsmedelsberedskapens kunskapsförsörjning. Det är anmärkningsvärt med tanke på att förmågan att försörja soldater, människor som arbetar med att upprätthålla samhällsviktiga funktioner samt befolkningen i övrigt med livsmedel och vatten i händelse av en kris eller krig utgör en central del av totalförvarsplaneringen.¹⁰ Två artiklar som författats av Hans Jörgensen respektive Gustav Holmberg tillhör undantagen. Jörgensen visar hur den rationalisering och effektivisering av jordbruket som skedde i Sverige under de årtionden som följde andra världskriget hängde ihop med dess kopplingar till det svenska försvaret.¹¹ Antalet experter, byråkrater och

8. Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden* (Sagamore Beach 2010); Agrell (1989); Wilhelm Agrell, *Svenska förintelsevapen: Utvecklingen av kemiska och nukleära stridsmedel 1928–1970* (Lund 2002); Wilhelm Agrell, Rickard Stankiewicz & Jon Sigurdson, *Svensk försvarsforskning i omdaning* (Lund 1992); Niklas Stenlås, "Rise and Decline of Sweden's Military-Industrial Complex", i Dieter H. Kollmer & Torsten Diedrich (red.), *Militärisch-Industrieller Komplex?: Rüstung in Europa und Nordamerika nach dem Zweiten Weltkrieg* (Freiburg 2015) s. 239–264; Johan Gribbe, *Stril 60: Teknik, vetenskap och svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget* (Stockholm 2011).

9. Bergelin (2023); Bertilsson (2021); Bertilsson (2022); Camilla Eriksson & Jenny Ingemarsdotter, "Bergkunskap i totalförsvarets tjänst: Om skifferoljans och berggruslagringens betydelse för Sveriges beredskap", *Geografiska notiser* 77:4 (2019) s. 156–169.

10. Det finns beskrivningar och utredningar av livsmedelsberedskapens, försörjningsberedskapen och det ekonomiska försvarets generella organisation och målsättningar under 1900-talet, exempelvis Christoffer Wedebrand & Jenny Ingemarsdotter, *Försörjningsberedskap på central nivå, åren 1915–1947: En studie om det svenska totalförsvarets centralorgan för försörjningsberedskap under 1900-talet* (Stockholm 2021). Den typen av undersökning ska dock skiljas från historisk forskning vars primära intresse är den vetenskapliga rådgivning eller utredningsverksamhet som etablerades för att bidra till det svenska försvarets planering och genomförande.

11. Hans Jörgensen, "Neutrality and national preparedness: State-led agricultural rationalization in Cold War Sweden", i Lundin, Stenlås & Gribbe (red.) (2010), s. 173–193.

förbättra folkhälsan och välfärden men var även grundläggande för Sveriges neutralitets- och alliansfrihetspolitik. Målet var även där att förbättra landets förmåga att överleva ett framtida krig.

Vi bidrar till denna forskning genom att använda ett annat perspektiv, vi belyser alltså andra aspekter, och ett annat tidsmässigt fokus. Både Jörgensen och Holmberg har tyngdpunkten på de årtionden som följde närmast efter andra världskriget. Svenska staten försökte under lång tid förbättra det svenska jordbruket, som även skulle befrämja det svenska försvaret. Statliga utredningar beskrev jordbrukets tillstånd och pekade på förbättringsmöjligheter. Forskningsverksamheter vid svenska myndigheter tog form för att fördjupa kunskapen och befordra förändringar. Inte minst har 1942 års jordbrukskommitté fått ett betydande genomslag eftersom den ledde fram till 1947 års jordbruksbeslut som bland annat införde ett mål om att upprätthålla en hög självförsörjningsgrad i fred, kallat produktionsmålet eller beredskapsmålet, som ett instrument för att uppnå en god livsmedelsberedskap. Målsättningen uppnåddes genom en kombination av reglerade priser och importtullar som skyddade den svenska produktionen, instrument som i allt väsentligt fanns kvar till och med den genomgripande avreglering av jordbrukspolitiken som gjordes i och med 1990 års livsmedelspolitiska beslut.

Vi studerar ett skede i slutet av 1970- och början av 1980-talen när livsmedelsberedskapens utformning i totalförsvaret stod under förändring, vilket medförde en ökad studie- och utredningsverksamhet vid svenska myndigheter.¹³ I det jordbrukspolitiska beslutet 1977 lanserades ett nytt begrepp, försörjningsförmåga, som det begrepp livsmedelsberedskapen skulle mätas mot i stället för självförsörjningsgrad. Begreppet försörjningsförmåga gällde vilka produktionsresurser såsom arbetskraft, jordbruksmark och insatsvaror som exempelvis drivmedel och växtskyddsmedel som jordbruket behöver för att upprätthålla produktionen vid en flerårig avspärning eller krigssituation. Som ett led i utredningsarbetet inför 1982 års försvarsbeslut genomfördes under dessa år studier om den svenska livsmedelsförsörjningen och de omfattande omställningar i hela kedjan av produktionen och distributionen av livsmedel som skulle bli nödvändiga för att nå de försvars- och jordbrukspolitiska målsättningarna. Det är detta kunskapssökande som står i fokus i den här artikeln.

13. Jan Preuthun, *Vår livsmedelsberedskap* (Stockholm 1983) s. 5.

Liksom Jørgensen och Holmberg är vi intresserade av relationen mellan vetenskap och politik. Vi är dock primärt intresserade av den relationen i förhållande till de livsformer som skulle både skyddas och kultiveras för att förbättra den svenska livsmedelsberedskapen som ett led i ett bredare arbete med att stärka landets försvar. Med beredskap och beredskapsarbete avses kort sagt en politisk verksamhet med att organisera kunskap, aktörer och samhällets resurser för att upprätthålla ordning och skydda liv i en framtida krissituation.

Vi betraktar den svenska livsmedelsberedskapen som ett politiskt program som bestod av två delar: en del som avsåg de politiska insatsernas omfång och inriktning, exempelvis vad gällde vilka målsättningar som borde nås och med vilka medel. Den andra delen gällde i stället den kunskap som låg till grund för de politiska besluten.¹⁴ Den kunskap som används i beredskapssammanhang fungerar utifrån detta perspektiv som ett instrument som framställer särskilda delar av tillvaron på ett sätt som gör det möjligt att underkasta dem politiska interventioner. Det gäller inte minst forsknings- och utredningsverksamhet som tar form vid statliga myndigheter när politiska aktörer till exempel försöker skaffa sig en bättre bild av såväl skeenden i samtiden som potentiella framtida hot eller historiska utvecklingstendenser. Den kunskap som produceras i termer av exempelvis utredningar eller prognoser får inflytande genom att fungera som underlag för politiska insatser.¹⁵ Kunskapssökandet vid svenska myndigheter ses därför som ett led i det försvarspolitiska arbete som gjorde det möjligt att agera på skilda företeelser i Sverige i syfte att förbättra landets försvarsförmåga.

Perspektiv och material

För att få syn på de olika livsformer som kom i fokus i den svenska livsmedelsberedskapen hämtar vi analytisk näring från den omfattande litteratur som har utvecklats kring det begrepp om biopolitik som myntades av Michel Foucault. Foucault blottade en förskjutning under slutet

14. Detta perspektiv utvecklas i Nikolas Rose & Peter Miller, "Political power beyond the State: Problematics of government", *The British Journal of Sociology* 61:1 (2010) s. 271–303. Beredskapsarbetet i USA under 1900-talet studeras utifrån ett liknande synsätt i Stephen J. Collier & Andrew Lakoff, *The Government of Emergency: System Vulnerability, Expertise, and the Politics of Security* (Princeton 2021).

15. Andrew Lakoff, *Unprepared: Global Health in a Time of Emergency* (Berkeley 2017) s. 19–20.

av 1700-talet från en form av politisk styrning vars yttersta maktmedel var att ta liv till etableringen av en politisk styrning som i stället riktade in sig på att "göra levande". Det vill säga, en form av politik där människors liv, hälsa och vitalitet kultiverades i syfte att realisera särskilda politiska ambitioner.¹⁶ Förändringen hängde samman med framväxten av moderna vetenskaper som gjorde människan till sitt primära kunskapsobjekt såsom medicin och psykologi, men även ämnesområden såsom statistik gjorde det möjligt att skapa kunskap om det mänskliga livet på ett sätt som möjliggjorde nya politiska insatser. De processer där nationella befolkningar görs till objekt för politisk styrning har varit den typiska tillämpningen av biopolitiskt influerade analyser.

Det har under de senaste decennierna skett en breddning av de biopolitiska analyserna som har fäst allt större vikt vid att blottlägga processer där även djur och växter samt andra former av icke-mänskligt liv underkastas politiska insatser.¹⁷ I de sammanhangen får kunskapssökande som tar icke-mänskligt liv som sitt primära objekt en viktigare plats. Jeffrey T. Nealon menar att det inte är främst djur som är "de andra" inom en biopolitisk regim som fokuserar det mänskliga livet och som ordnar eller organiserar samt värderar olika livsformer. Det är enligt honom snarare plantor som lämnas utanför och som "functions as that form of life forgotten and abjected within a dominant regime of humanist biopower".¹⁸ Kregg Hetherington har delvis ett annat synsätt. Han lyfter fram att plantor och jord alltid varit del av biopolitik, även om de inte nödvändigtvis stått i centrum.¹⁹ Detta på grund av att politiska insatser för att befrämja den mänskliga hälsan alltid involverat mat och livsmedel i någon form och därmed även jordbruket.

I detta perspektiv är det en empirisk fråga att studera vilket liv eller vilka livsformer som kom i fokus i uppbyggnaden av det svenska totalförsvaret och vilken betydelse som kunskapssökande vid svenska myndigheter hade. Vi tar hjälp av detta synsätt för att åskådliggöra en livspolitik där inte endast människor utan även växter och odlings-

16. Detta synsätt utvecklas bland annat i det sista kapitlet av Michel Foucault, *Sexualitetens historia, Bd 1: Viljan att veta* (Göteborg 2002).

17. Se Connor J. Cavanagh, "Biopolitics, Environmental Change, and Development Studies", *Forum for Development Studies* 41:2 (2014) s. 277.

18. Jeffrey T. Nealon, *Plant theory: Biopower & Vegetable life* (Stanford 2016), opaginerat förord.

19. Kregg Hetherington, "Agriopolitics: The Health of Plants and Humans in the Age of Monocrops", *Environment and Planning D: Society and Space* 38:4 (2020) s. 682–698.

jorden tillskrevs avgörande roller. Vi använder alltså perspektivet som en analytisk ingång, som ett verktyg för att få syn på särskilda företeelser i det empiriska materialet. Vi gör inte anspråk på att genomföra en biopolitisk analys utifrån alla de olika parametrar och den precision som det innebär. Det är inte heller vår uppgift i artikeln att vidareutveckla de teoretiska synsätten på den roll eller agens som växter och annat icke-mänskligt liv har i politiken och det mänskliga samhället.²⁰

Vi studerar hur totalförsvarets kunskapsförsörjning beskrevs i texter och dokument där statliga aktörer framställde sin bild av verkligheten vad gällde bland annat uppfattningar om vilka problem eller risker som borde prioriteras och vilka aktiviteter, såväl politiska som vetenskapliga, som därför borde genomföras. Vi delar uppfattningen om att statligt utredningsmaterial är användbart i historisk forskning för att belysa den kunskap som har betraktats som legitim ur ett statligt perspektiv och som har fått inflytande på det politiska arbetet genom att exempelvis påverka hur politiska problem har formulerats, vilka målsättningar som fastslagits och vilka insatser eller lösningar som har ansetts mest effektiva.²¹ Utsagor av myndigheter, statliga utredningar och kommittéer eller politiker ses utifrån detta synsätt som material där viss kunskap erkänns som den rätta, vilket i sin tur ses som en del i bestämmandet av vad som är möjligt att tänka, säga och göra i specifika kontexter.

Det empiriska materialet består närmare bestämt av handlingar i centrala myndigheters arkiv, offentlig dokumentation, policy, rapporter och utredningar. De svenska försvarsbesluten är också viktiga. De gällde vanligen en femårsperiod och drog upp riktlinjerna för försvarets framtida utveckling. Försvarsbesluten byggde på utredningsarbeten som genomfördes av försvarskommittéer vars resultat publicerades som statliga offentliga utredningar (SOU) och annat förarbete vid svenska myndigheter.

En stor del av totalförsvarsplaneringen var (och är fortfarande) sekretessbelagd. Det allmänt tillgängliga materialet ger alltså inte en fullständig bild av hur försvaret faktiskt såg ut utan en selektiv bild av landets försvarspolitiska arbete och den kunskap som användes för att bygga

20. I filosofiska sammanhang förs en sådan diskussion, se Nealon (2016).

21. Statliga utredningar som empiriskt material har nyligen diskuterats av: Pelle Snickars, "100 miljoner ord: Reflektioner kring forskningsarbete med storskaliga textuella dataset som historisk empiri", *Historisk tidskrift* 142:2 (2022), se särskilt s. 325–326.

upp försvarsförmågan. Materialet bör även ses i ljuset av att en del av det svenska försvarsarbetet gick ut på att verka avskräckande. Det vill säga, det ska inte läsas endast som en beskrivning av en redan existerande verklighet utan även i förhållande till ett arbete med att nå den politiska målsättningen om att i det offentliga framställa ett försvar som skulle avskräcka en fientlig stat från att angripa landet.

Den statliga styrningen av livsmedelsberedskapen

Den svenska försvarspolitikens formulerades mot bakgrund av erfarenheter under första och andra världskriget och i förhållande till den samtida internationella utvecklingen. Särskilt uppmärksammades relationerna mellan stormakterna USA och Sovjetunionen samt Nato och Warszawapakten. Sveriges politiska linje byggde på alliansfrihet i fred som syftade till neutralitet i krig. I 1982 års försvarsbeslut slogs det fast att de målsättningar som formulerades 1968 och som bekräftades både år 1972 och 1977 fortsatt skulle utgöra grunden för Sveriges säkerhetspolitik:

Sveriges säkerhetspolitik, liksom andra länders, syftar till att bevara landets oberoende. Vårt säkerhetspolitiska mål bör därför vara att i alla lägen och i former som vi själva väljer trygga en nationell handlingsfrihet för att inom våra gränser bevara och utveckla vårt samhälle i politiskt, ekonomiskt, socialt, kulturellt och varje annat hänseende efter våra egna värderingar samt i samband därmed utåt verka för internationell avspänning och en fredlig utveckling.²²

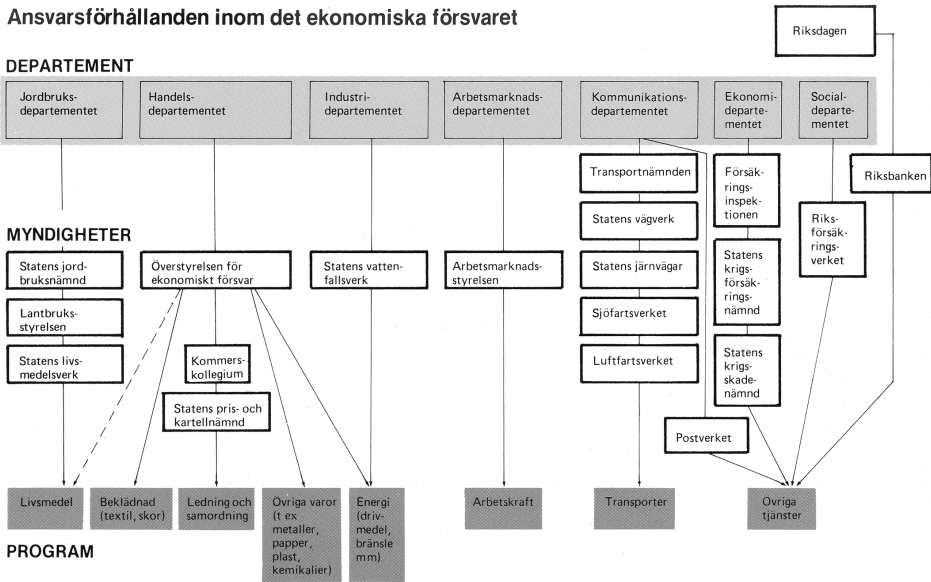
Totalförsvaret byggdes upp mot bakgrund av bedömningen av att ett framtida krig skulle beröra hela befolkningen och samhället, varför totalförsvaret borde vara uppbyggt så att det var "hela folkets angelägenhet".²³ Regeringen underströk totalförsvarets legitimitet och förankring hos den svenska befolkningen.²⁴ Det utformades genom en samverkan mellan utrikespolitiken, försvarspolitikerna, handelspolitiken, biståndspolitikerna och den svenska politiken vad gällde internationella nedrustningsfrågor. Försvarsbesluten inkluderade bilagor och kommentarer.

22. Prop. 1981/82:102, "Regeringens proposition 1981/82:102: Om säkerhets- och försvarspolitikerna samt totalförsvarets fortsatta utveckling" (Sveriges riksdag 1982) s. 4.

23. SOU 1979:42, 1978 års försvarskommitté. *Vår säkerhetspolitik: Betänkande* (Stockholm 1979) s. 13, 116.

24. Prop. 1981/82:102, s. 18.

Ansvarsförhållanden inom det ekonomiska försvaret

FIGUR 2. Ansvarsförhållanden inom ekonomiskt försvar under försvarsperioden 1978–1982. Illustrationen visar bredden av aktörer på departements- respektive myndighetsnivå, samt de olika program som det ekonomiska försvaret planerades inom. Livsmedelsprogrammet sorterade under Jordbruksnämnden. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF) hade till uppgift att samordna planeringen inom det ekonomiska försvaret, vilket symboliseras med den streckade linjen till livsmedelsprogrammet. Från Vårt ekonomiska försvar: Programplan 1979/80–1983/84 (Stockholm: Överstyrelsen för ekonomiskt försvar 1978).

tarer från beredskapsansvariga myndigheter, inklusive Jordbruksnämnden, samt från andra centrala aktörer i svensk offentlig sektor.

Det svenska totalförsvaret beskrevs i både försvarsbesluten och mer populärt orienterad litteratur som bestående av fyra pelare.²⁵ Den första pelaren, det militära försvaret, hade den mest uppenbara betydelsen. De övriga tre pelarna utgjorde tillsammans det civila försvaret: Civilförsvaret skulle skydda befolkningens liv, hälsa och egendom i händelse av krig. Det psykologiska försvaret skulle upprätthålla viljan hos be-

25. Se exempelvis: Gunnar Olsson, *Folkförsörjning under avspärrning och krig: En orientering om det ekonomiska försvarets organisation och verksamhet* (Karlskrona 1970) s. 4–5.

folkningen att försvara landet, vilket inkluderade att skydda medborgarna från propaganda från fientliga stater och aktörer. Det ekonomiska försvaret skulle trygga den så kallade folkförsörjningen för att Sverige skulle kunna motstå ekonomiska påtryckningar utifrån och få samhället att fungera i händelse av krig. Livsmedelsberedskapen sorterades under det ekonomiska försvaret. I försvarsbeslutet 1982 förtydligades att det ekonomiska försvaret skulle "trygga nödvändig försörjning under krigsförhållanden och i situationer när krig eller konflikter utanför Sverige hotar vårt oberoende och stör försörjningen."²⁶ Det ekonomiska försvaret beskrevs även som ett samlingsbegrepp för de anpassningar som näringslivet skulle göra för att anpassa sig till de ändrade förhållandena vid avspärrning och krig.

Under stora delar av 1900-talet fanns en myndighet med ansvar att samordna det ekonomiska försvarets olika funktioner. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF) var ansvarig myndighet under den period som vi undersöker. ÖEF bildades 1969 och ersattes 1986 av Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB). ÖEF hade i uppgift att samordna de många aktörer som i fredstid såg till att invånarna fick tillgång till nödvändiga varor och tjänster såsom kläder, livsmedel, råvaror, transporter, energi, post, telefon och betalningsmedel. ÖEF hade också ansvarsområden där det inte fanns någon direkt fredstida motsvarighet vad gällde exempelvis försörjningen av drivmedel och bränsle, industriproduktion och handel samt beredskapslagringen av särskilda varor och förnödenheter. ÖCB övertog samtliga av ÖEF:s ansvarsområden i detta hänseende men hade också ett större ansvar att samordna hela det civila försvaret.

Den statliga styrningen av livsmedelsberedskapen utgjorde i praktiken en gränssyta mellan två politikområden: försvarspolitik och jordbrukspolitiken. Den generella inriktningen för och utformningen av åtgärder för livsmedelsberedskap slogs fast i försvarspolitik, medan jordbrukspolitiken användes som ett instrument för att förverkliga valda delar av livsmedelsberedskapen. Det gällde särskilt målet att vara självförsörjande på viktiga basvaror i fredstid, vilket alltsedan mellankrigstiden betraktats som en avgörande faktor för att överleva ett krig i Sverige alternativt klara av en period av krig i Sveriges närområde som förväntades innebära stora störningar i handelssystemen. Vad som i 1977

26. Prop. 1981/82:102, bilaga 1, s. 32.

års försvarsbeslut kallades för livsmedelsprogrammet skulle tillgodose behovet av varor som var nödvändiga för befolkningens försörjning och som militären samt andra totalförsvarsmyndigheter hade behov av.²⁷

Hotbilder och insatser

Som redan nämnts var Jordbruksnämnden med stöd av Lantbruksstyrelsen och Livsmedelsverket ansvarig myndighet för livsmedelsberedskapen. Jordbruksnämnden skulle "svara för den ekonomiska försvarsberedskapen i fråga om livsmedel, fettråvaror, foder, utsäde, handelsgödsel och bekämpningsmedel, dock att inköp och lagerhållning av sådana varor i beredskapssyfte ankommer på nämnden endast i den omfattning som regeringen bestämmer".²⁸ Jordbruksnämnden skulle samråda med andra myndigheter, allmänna och enskilda institutioner, sammanslutningar och företag samt underrätta ÖEF om arbetet. Lantbruksstyrelsen hade ansvar för den allmänna hälso- och sjukvården bland husdjur, djurskyddet och veterinärväsendet. Livsmedelsverket skulle leda och samordna livsmedelskontrollen, undersöka livsmedlens sammansättning och näringsvärde, bevaka konsumenternas intressen på livsmedelsområdet samt ge råd och anvisningar i livsmedelsfrågor. Uppgifterna var desamma i både krig och fred.²⁹

Över tid växte ett antal åtgärder fram, som tillsammans utgjorde Sveriges försvar mot de konsekvenser ett nytt världskrig skulle kunna medföra när det gäller livsmedelsförsörjningen, särskilt i termer av att det neutrala Sverige skulle kunna bli avspärrat från världshandeln vid ett krig i Europa. De övergripande åtgärderna bestod av att upprätta beredskapslager av färdiga livsmedel, råvaror och insatsvaror till jordbruket, omställningsplaner för att övergå till krigstida produktion samt personalförsörjningsplaner. Dessutom fanns en omfattande administra-

27. Prop. 1976/77:74, "Regeringens proposition 1976/77:74 om inriktningen av säkerhetspolitiken och totalförsvarets fortsatta utveckling", 1977, s. 162.

28. SFS 1965:799, 3 § punkt 3. SFS 1965:799 ersattes med förordning SFS 1988:856 till följd av en större omorganisering av det civila försvaret 1986 med inrättandet av funktionsansvar för olika funktioner i totalförsvarets civila del för ett antal myndigheter med Jordbruksnämnden som funktionsansvarig myndighet för livsmedelsförsörjningen, ÖCB bildades och förordningen (1986:294) om ledning och samordning inom totalförsvarets civila del antogs. När Jordbruksnämnden uppgick i nybildade Statens jordbruksverk försvann instruktionen att ett beredskapsråd skulle finnas i Jordbruksverket (SFS 1991:375).

29. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF), "Livsmedelsförsörjningen i krig. Bilagor. Rapport från studien rörande livsmedelsförsörjningen i krig (SLIK), april 1981" (Jönköping, 1981), bilaga 1, s. 3-4.

tiv beredskap med förberedda avtal, samarbetsorgan och författningar som skulle träda i kraft vid krig eller krigsfara. Det handlade exempelvis om fullmaktslagar, ibland kallade tvångslagar, som gav regeringen möjlighet att kalla in personal med stöd av lagen om totalförsvarspflicht, förfogandelagen som gav regeringen möjlighet att förfoga över näringslivets resurser samt ransoneringslagen som gav regeringen möjlighet att ransonera förnödenheter.³⁰ Dessa var i huvudsak gemensamma för hela totalförsvaret.

Den svenska beredskapen byggdes upp mot bakgrund av de motsättningar som styrde utvecklingen av kalla kriget och de hot mot Sverige som identifierades. Krigshotet dominerade. Under 1970-talet rådde en relativ avspänning i de internationella relationerna och det formulerades då en bredare hotbild och ett sätt att tala om det svenska samhällets ökande komplexitet i försvarspolitiska sammanhang.³¹ Även det internationella handelsberoendet blev större. Oljekrisen 1973/74 synliggjorde konsekvenserna av såväl det ökade energiberoendet som handelsberoendet.³² Betydelsen av de internationella handelsrelationerna var tydlig i förhållande till livsmedelsberedskapen som var beroende av både de nationella produktionsförhållandena och de internationella för att inte säga de globala sammanhang som styrde världshandeln. Det skedde sålunda en form av globalisering av det ekonomiska försvaret som förtydligades i förhållande till Sveriges beroende av import av vitala varor. 1970-talet var även en brytpunkt mellan den avspänning i kalla kriget som skedde under 1960-talet och den nytändning som skedde under senare delen av 1970-talet. Inte minst visade ubåtskränkningarna i Sverige i början av 1980-talet på de spänningar som fanns.³³

Det ekonomiska försvaret tog i slutet av 1970- och början av 1980-talen hänsyn till tre generella hotbilder: krig, avspärrning och fredskriser.³⁴ Krig gällde ett militärt angrepp och sågs som det allvarligaste hotet

30. Preuthun (1983).

31. De hotbilder som styrde försvarsplaneringen belyses bland annat i Johan Eriksson, *Kampen om hotbilden: Rutin och drama i svensk säkerhetspolitik* (Stockholm 2004); Sverker Oredsson, *Svensk oro: Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft* (Lund 2003).

32. Jenny Ingemarsdotter & Camilla Eriksson, "Hotbild och självbild i Sveriges ekonomiska försvar", *Scandia*, 89:1 (2023) s. 68–98.

33. Detta utreds närmare exempelvis av Bengt Wallerfelt, *Si vis pacem – para bellum: Svensk säkerhetspolitik och krigsplanering 1945–1975* (Stockholm 1999); Bo Hugemark (red.), *Den stora invasionen: Svenskt operativt tänkande under det kalla kriget* (Stockholm 2017).

34. Prop. 1981/82:102, bilaga 3, s. 8–9.

mot Sveriges säkerhet. Med avspärrningsfall avsågs en situation då handelsförbindelserna var avskurna på grund av ett krig i Sveriges omvärld. Så kallade fredskriser tillkom som hotbild efter oljekrisen 1973/1974 och gällde ett läge då en normal eller fredstida standard i produktion, sysselsättning, export och konsumtion inte kunde upprätthållas eftersom importen av försörjningsviktiga varor minskade kraftigt på grund av andra skäl än krig eller krigsfara i Sveriges nära omvärld. Vid tiden för oljekrisen fanns sedan innan ett oljelagringsprogram och beredskapslagring för krig och avspärrning, som regeringen sedan utvecklade genom att bygga upp en lagring av råolja som var avsedd primärt för fredskriser.³⁵

Arbetet med att utveckla livsmedelsberedskapen motiverades ytterligare av vad den svenska regeringen i början av 1980-talet beskrev som en ekonomisk kris i den industrialiserade världen som hade lett till en stagnerande ekonomi, hög inflation och stigande arbetslöshet. Samtidigt drabbades många utvecklingsländer av höjda energipriser och ökande exportkostnader vilket hade lett till en högre skuldbörda.³⁶ Denna uppfattning byggde på 1978 års försvarskommittés betänkande som framhöll de risker för konflikter och problem som den ekonomiska och tekniska utvecklingen förde med sig vad gällde så kallade miljöskador, sociala problem, tillgång på råvaror och de ökande klyftorna mellan fattiga och rika länder.³⁷ Uppfattningen var den att om denna trend inte kunde brytas skulle den sannolikt leda till växande spänningar mellan regioner på norra respektive södra halvklotet. Det skulle få negativa följder för relationen mellan Öst och Väst samt det globala säkerhetsläget. Risker för motsättningar inom och mellan så kallade råvaruproducerande utvecklingsländer skulle enligt regeringen kunna ge upphov till krig och konflikter som riskerade att lamslå produktionen och hota viktiga handels- och transportvägar.³⁸ Det skulle leda till stora störningar i den svenska importen av försörjningsviktiga varor även om det var fred i det svenska närområdet. Internationella samarbeten var sålunda avgörande för att Sverige i största möjliga utsträckning skulle kunna upprätthålla normala nivåer i produktion, export och sysselsättning samt undvika allvarliga störningar i viktiga samhällsfunktioner.

35. Se Eriksson & Ingemarsdotter (2019).

36. Prop. 1981/82:102, bilaga 1, s. 6.

37. SOU 1979:42, kap. 2–6.

38. Prop. 1981/82:102, bilaga 1, s. 22.

Ett utökat kunskapssökande

För att skapa bättre kunskap om hur Sverige skulle hantera de svårigheter och hot som identifierades skedde ett kunskapssökande i samarbete mellan beredskapsansvariga myndigheter, näringslivet och svenska universitet samt högskolor. Vid Jordbruksnämnden fanns det så kallade Beredskapsrådet som etablerades 1970. Rådet initierade och finansierade forskningsprojekt samt bedömde värdet av relevant forskning som producerades inom andra verksamheter. Rådet sökte även kunskap om jordbrukets sårbarhet vid avspärning och krig samt gav stöd och råd till Jordbruksnämndens beredskapsarbete i allmänhet.³⁹ Totalt bestod rådet av omkring femton ledamöter som förutom forskare från högskolor, universitet och forskningsinstitut bestod av representanter för Sveriges industriförbund, Kooperativa förbundet, Svenska livsmedelsarbetareförbundet, Sveriges utsädesförening och företag inom livsmedelsbranschen såsom Felix.⁴⁰

Försvarsutredningen 1974 påpekade att det inom ramen för det fortsatta studie- och planeringsarbetet var nödvändigt att studera de produktionsomställningar som skulle bli nödvändiga för att kunna ställa om livsmedelsproduktionen till självförsörjning.⁴¹ Detta var ett led i att säkerställa den försörjning som var viktigast för individens och samhällets överlevnad. 1978 års försvarskommitté skulle överväga och föreslå en säkerhetspolitisk inriktning och en utveckling av totalförsvaret efter 1982. Den konstaterade att livsmedlens säkerhetspolitiska betydelse hade fått ökad uppmärksamhet under 1970-talet. Stora delar av världens livsmedelsproduktion skapades enligt de uppgifter som kommittéarbetet byggde på i USA och andra industriländer såsom Kanada och Australien. När Sovjetunionen hade drabbats av dåliga skördar hade landet tving-

39. Förordning (1965:799) med instruktion för statens jordbruksnämnd. Skrivelserna om beredskapsrådet tillkom genom en ändring i förordningen, SFS 1970:259.

40. Under 1980-talet skedde en tydligare integrering av forskningen kring livsmedelsberedskapen och dess planering. Jordbruksnämnden, ÖEF, SLU, Sekretariatet för framtidsstudier och KSLA utökade sina samarbeten och skapade plattformar för att utveckla den expertkunskap som livsmedelsberedskapen ansågs behöva. Det bedrevs även studier vid FOA utifrån det behov som formulerats av en samlad och aktuell beskrivning av förutsättningarna för och utformningen av livsmedelsberedskapen i Sverige som en del i bredare forskningsprogram som syftade till att förstärka det svenska samhällets förmåga att hantera både krig och kriser som riskerade att inträffa i fredstid. Preuthun (1983); Maria Nyberg, *SKRIK-projektet: studier av samhället i beredskap och krig: En översikt* (Stockholm 1986).

41. SOU 1977:1, *Totalförsvaret 1977–82. Betänkande av 1974 års försvarsutredning* (Stockholm 1977) s. 85.

ats köpa stora mängder amerikanskproducerat spannmål. Det skapades kring frågan om livsmedelsförsörjningen sålunda beroendeförhållanden mellan länder och det var enligt försvarskommittén ”inte otänkbart att livsmedel i vissa situationer kan användas som politiskt medel” trots att endast en åttondel av den spannmål som producerades globalt var ”föremål för internationell handel.”⁴²

Samtidigt kännetecknades det svenska samhället enligt försvarskommittén ”av stor komplexitet och av att olika verksamhetsgrenar i ökad utsträckning påverkar och griper in i varandra” vilket hade lett till att samhället hade blivit ”mer känsligt för störningar än tidigare.”⁴³ Det internationella beroendet ökade också. Kommittén tog i sitt arbete hänsyn till de bedömningar som hade gjorts av Sveriges långsiktiga ekonomiska utveckling. Enligt egen uppgift hade kommittén vinnlagt sig om att få ett så brett underlag som möjligt vilket inkluderade synpunkter från departement, myndigheter och skilda organisationer samt andra experter.

Livsmedelsförsörjningen byggde enligt 1978 års försvarskommitté ”dels på en omfattande inhemsk jordbruksproduktion, dels på en kompletterande import av livsmedel och viktiga produktionsmedel.”⁴⁴ Det fanns många frågor kring hur denna beredskap skulle förverkligas och fungera. Inför 1982 års försvarsbeslut genomfördes ett studiearbete under flera år för att belysa de krav på försörjningsförmåga som längre kriser ställde.⁴⁵ Jordbruksnämnden och ÖEF genomförde två studier. Den ena kallades för omställningsstudien eller OST.⁴⁶ Den andra studien kallades för SLIK och behandlade livsmedelsförsörjningen under krig och granskade de förhållanden samt förutsättningar som gällde på livsmedelsområdet i fred och i krig.⁴⁷ SLIK presenterade allmänna krav som borde ställas på livsmedelsförsörjningen i krig. OST får i det följande mer uppmärksamhet eftersom den tydligare behandlade ämnen som vi undersöker.

Omställningsstudien undersökte vilka förändringar som skulle bli

42. SOU 1979:42, s. 25.

43. SOU 1979:42, s. 87.

44. SOU 1979:42, s. 90.

45. Jordbruksnämnden Beredskapsrådet, Protokoll sammanträde 1980-01-30, BR nr 3/80, bilaga 1. SE/RA/420328/07/E/6, Riksarkivet.

46. Statens jordbruksnämnd, ”Livsmedelsförsörjningen vid en avspärning. Rapport maj 1981 från studien av produktionsomställningar inom jordbruket” (Jönköping 1981).

47. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF), ”Livsmedelsförsörjningen i krig. Rapport från studien rörande livsmedelsförsörjningen i krig (SLIK), april 1981” (Jönköping 1981).

nödvändiga inom livsmedelsförsörjningen och produktionen inom jordbruket vid en längre tids avspärrning. Den skulle primärt belysa hur jordbruket skulle se ut efter nödvändiga omställningar och efter att en kris pågått under en längre tid. Den presenterade även en bedömning av vad de förändringarna skulle kosta. Studien genomfördes i två steg. Först genomfördes en förstudie, sedan gjordes en så kallad huvudstudie enligt direktiv som fastställdes av Jordbruksnämndens generaldirektör 1979. Det är huvudstudien som vi hänvisar till i den här artikeln.

Arbetet leddes av en så kallad studiegrupp och underlaget togs fram av tre arbetsgrupper. Huvudstudien byggde på tre rapporter som togs fram av de respektive arbetsgrupperna. Den första arbetsgruppen gjorde en redovisning av de påfrestningar som Sverige skulle kunna utsättas för och beskrev den fredstida utrikeshandeln samt händelseutvecklingen under en kris. Den studerade också kosten och dess flexibilitet. Den andra arbetsgruppen redovisade uppgifter om jordbruksproduktionen, produktionsfaktorernas betydelse och känslighet för störning samt jordbrukets flexibilitet och möjliga åtgärder. Den tredje arbetsgruppen beskrev skilda styrmedel och deras användbarhet inom olika grenar av produktionen.

Studiegruppen bestod av tolv personer som var chefer och andra personer i ledningsställning vid de ansvariga myndigheterna och forskare eller professorer från svenska lärosäten. Studiegruppen leddes av Ingvar Lindström som generaldirektör på Statens jordbruksnämnd. Även arbetsgrupperna leddes av chefer på Jordbruksnämnden. Arbetsgrupperna bestod av mellan fyra och tolv personer. Där fanns förutom flera representanter från Jordbruksnämnden även deltagare från Lantbruksstyrelsen, Lantbrukarnas riksförbund (LRF), ÖEF och Statens maskinprovningar samt forskare och professorer från Uppsala universitet och Sveriges lantbruksuniversitet (SLU). OST bekräftar bilden som har presenterats i tidigare forskning av de nära band som skapades mellan forskare och experter inom medicin och jordbruk när det svenska totalförsvaret byggdes upp.⁴⁸ OST hade en tyngdpunkt på expertis inom jordbrukssektorn.

I omställningsstudien gjordes bedömningen att det svenska jordbruket och livsmedelsindustrin kunde försörja landet med de viktigaste livsmedlen i fredstid. Den kapaciteten hade även anpassats för att för-

48. Holmberg (2010).

sörja landet vid en längre tids avspärning. Dock var jordbruket och livsmedelsindustrin beroende av import av vissa produktionsmedel. Livsmedelsförsörjningen var därför ”mycket känslig för en längre och mer omfattande importbegränsning av vissa förnödenheter.”⁴⁹ Vid en avspärning på upp till ett år ansågs beredskapen vara ”relativt god” men livsmedelsförsörjningen, och därmed Sveriges säkerhetspolitiska förmåga att klara av en längre tids avspärning, ansågs alltså ”idag mycket känslig för en längre och mer omfattande importbegränsning av vissa förnödenheter.”⁵⁰ Försörjningsläget skulle enligt den bedömningen bli ytterst allvarligt trots en hård livsmedelsransonering och en stark omställning av jordbruket mot vad som beskrevs som en mer resurssnål produktion.

Kriskosten och människans energibehov

Arbetet med att skydda den mänskliga befolkningens liv och hälsa var grundläggande. Frågan om hur mycket mat och näring som befolkningen skulle behöva under en kris eller i krig var i sin tur central för planeringen av livsmedelsberedskapen. Omställningsstudien utarbetade ett förslag på så kallad kriskost som skulle ligga till grund för denna planläggning. Om innehållet i kriskosten förändrades skulle planeringen för livsmedelsberedskapen omvärderas. Den kunskap som låg bakom hur kriskosten utformades fick sålunda stor betydelse.

Synen i OST på hur kriskosten borde utformas baserades på beräkningar av människors kalori- och näringsbehov samt historiska erfarenheter om läget under andra världskriget. År 1980 konsumerades i Sverige livsmedel för motsvarande knappt 2 900 kalorier per person och dag vilket togs som ett riktmärke för att uppskatta hur mycket livsmedel som skulle behövas i krig eller kris. Dessutom hade både Finland och Nederländerna tagit fram detaljerade rekommendationer för kostplanering utifrån att individer förbrukade olika mängd energi beroende på fysisk aktivitet eller ansträngning och ålder som enligt OST skulle kunna tillämpas även i Sverige.⁵¹ Dock spekulerades kring att de svårare förhållandena som uppstod i krig och kris skulle medföra en ökad aktivitet och därför ett större energibehov. Det behövdes därför bättre underlag kring

49. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 1.

50. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 1.

51. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 130.

sambandet mellan energibehov och fysisk aktivitet för att kunna göra mer exakt beräkningar. Samtidigt påpekades i OST svårigheterna med att generalisera kalori- och näringsbehov över heterogena befolkningsgrupper.⁵² Tanken var att enskilda individer skulle behålla sin normala vikt. I SLIK noterades att svinn inte räknats in kalkylerna över befolkningens konsumtion av livsmedel i handeln och att Livsmedelsverkets rekommendationer för det dagliga energiintaget vid lätt fysisk aktivitet motsvarade ca 2 200 kalorier. Försvarets materielverk (FMV) räknade med att en soldat behövde ungefär 4 000 kalorier per dag.⁵³ Enligt SLIK var det emellertid tveksamt om civilförsvaret skulle ha samma norm som militären.

Enligt OST utarbetades de internationellt sett mest betydelsefulla rekommendationerna kring det individuella behovet av skilda näringsämnen av *The National Academy of Sciences* i USA vars *Recommended Dietary Allowances* (RDA) kom ut med 4–5 års mellanrum och hade enligt omställningsstudien legat till grund för de svenska rekommendationerna i fredstid under flera decennier. Svenska livsmedelsverkets rekommendationer 1969–1975 vilade enligt OST på 1968 års upplaga av RDA medan omställningsstudien själv hade tagit hänsyn till upplagan från 1980.⁵⁴

För att säkerställa att hela befolkningen fick ett tillräckligt näringsintag underströks i OST vikten av att tillgången på mjölk, spannmålsprodukter och potatis var tillräcklig. Dessa varor ansågs ge ett allsidigt innehåll av näringsämnen och det var därför viktigt att de förblev oransonerade och utgjorde en stor del av kosten i krig och kris.⁵⁵ Det skulle fordras avkall kring en varierad kost, kostens sammansättning och smak men målsättningen var att begränsa omställningarna från fredstida konsumtionsmönster. En tydlig skillnad var att kriskosten innefattade en förskjutning från animaliska produkter till en större andel vegetabilier.

Omställningsstudien gjorde den generella observationen att den svenska kosten hade förändrats avsevärt under senaste 50 åren och att vissa av dessa förändringar ansågs ”inte önskvärda ur hälsosynpunkt”.⁵⁶

52. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 134.

53. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (1981) s. 15.

54. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 136.

55. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 3.

56. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 134.

Dessa slutsatser var kopplade till det arbete som svenska myndigheter gjorde under 1970-talet för att försöka åstadkomma vad som ansågs vara förbättringar i den svenska befolkningens kostvanor. Kampanjen bedrevs i regi av Socialstyrelsen, Livsmedelsverket och Konsumentverket samt andra myndigheter och organisationer. Avsikten var att öka intresset för motion och vad som kallades sunda kostvanor. Arbetet resulterade bland annat i skriften *Kost och motion* som gavs ut i rapportform av Livsmedelsverket och Socialstyrelsen för första gången 1971. En ny omarbetad upplaga utgavs 1975 och ytterligare en publicerades 1978. Ett basmaterial för kampanjen utarbetades av en expertgrupp som Socialstyrelsen tillsatte 1969. Från och med år 1976 var Lars Hambraeus med i den expertgruppen. Hambraeus var professor vid Institutionen för näringslära vid Uppsala universitet.⁵⁷ Han var också med i omställningsstudien. Socialdemokratiska riksdagsledamöter som motionerade för att utöka kost- och motionskampanjen i mitten av 1970-talet gjorde kopplingar mellan situationen i Sverige och den tidens debatter kring hälsa och mat som uppkommit i förhållande till de svältkatastrofer som drabbade befolkningar främst i Asien och Afrika.⁵⁸

Det förslag på kriskost som utarbetades i OST togs sedan vidare i såväl jordbrukspolitiska som försvarspolitiska beslut. Jordbruksdepartementet noterade i 1982 års försvarsbeslut att beräkningarna för kriskosten och den omställningsprocess som OST redovisade hade legat till grund för beräkningar i planen för livsmedelsprogrammet.⁵⁹ Även exempelvis Handelsdepartement byggde på studieresultaten i redovisningen av vad som skulle göras under kommande år för att förbättra den svenska beredskapen.⁶⁰ I 1983 års livsmedelskommittés huvudbetänkande gjordes fördjupade beräkningar av kriskosten och hur den skulle kunna produceras inklusive vilka insatsvaror som då skulle behövas. Denna utredning konstaterade att kriskosten utformats med avsikt att minimera kostnaderna för beredskapslagring genom att optimera användningen

57. Socialstyrelsen, *Kost och motion: Ett underlag utarbetat av den till socialstyrelsens nämnd för hälsoupplýsning knutna medicinska expertgruppen för kost och motion (MEK). Andra omarbetade upplagan.* (Stockholm 1978) s. 9.

58. Motion 1975:1268, Grethe Lundblad (S), Jan Bergqvist (S), Jan Bergqvist (S), Kurt Hugosson (S) och Kerstin Andersson (S). "Om socialstyrelsens kost- och motionskampanj, m. m." (www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/om-socialstyrelsens-kost-och-motionskampanj-m_FY021268, hämtad 2023-04-18).

59. Prop. 1981/82:102, bilaga 8, s. 5.

60. Prop. 1981/82:102, bilaga 3, 48.

av tillgängliga produktionsresurser.⁶¹ Samtidigt påbörjades under mitten av 1980-talet en ominriktning av jordbrukspolitiken på grund av en omfattande kritik av bland annat ledande nationalekonomer mot att det så kallade produktionsmålet, som även kallades för beredskapsmålet, hade orsakat stora produktionsöverskott och omotiverat stora utgifter för staten.⁶² Debatten ledde slutligen fram till att produktionsmålet i praktiken slopades som en del av en större avreglering av jordbruket 1990.⁶³

Kultiveringen av odlingsjorden

Samtidigt som den mänskliga existensen stod i centrum för målformuleringarna för det civila försvaret är det också uppenbart att djur, växter och jorden hade en avgörande betydelse för målen att försörja befolkningen i krig och kris. Det var alltså nödvändigt att kultivera även icke-mänskligt liv. De beräkningar som låg bakom omställningsstudiens resultat vad gällde jordbrukets förändringar i början av 1980-talet utgick ifrån hur läget förväntades se ut när omställningen av det svenska jordbruket redan hade genomförts, det vill säga efter det att landet befunnit sig i en avspärning under ett antal år. Vad som i studien beskrevs som de största förändringarna var att fläskproduktionen skulle minska till under en fjärdedel, äggproduktionen skulle minska till drygt hälften och fjäderfäproduktionen skulle nästan upphöra helt. Baljväxt- och potatisarealen skulle i stället bli mer än dubbelt så stor, oljeväxtarealen skulle också fördubblas samtidigt som fodersädaarealen skulle minska till tre fjärdedelar. Totalskörden förväntades minska med mellan 20 och 55 procent för alla grödor, förutom sockerbetor och potatis som snarare skulle öka med ca 5 respektive 35 procent. Baljväxter skulle öka i proportion till ökningen av arealen.⁶⁴

Beredskapsrådet vilket som tidigare nämnts låg under Jordbruksnämnden centrerade sin verksamhet kring frågan om så kallad ersättningsproduktion, det vill säga en produktion som skulle ersätta importen av färdiga livsmedel och råvaror samt produkter som var nödvändiga

61. SOU 1984:86, *Jordbruks- och livsmedelspolitik. Huvudbetänkande av 1983 års livsmedelskommitté* (Stockholm 1984) s. 226.

62. Se Olof Bolin, Per-Martin Meyerson & Ingemar Ståhl, *Makten över maten: Livsmedelssektorns politiska ekonomi* (Stockholm, 1984); Stefan Hedlund, *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik* (Malmö 1985).

63. Prop. 1990/91:146, "Om livsmedelspolitiken" (Stockholm 1990).

64. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 146–147.

för jordbruket såsom handelsgödsel under en avspärrning.⁶⁵ Det gjordes flera ingående studier på hur icke-mänskligt liv i form av fröer, jord och andra livsmedelsprodukter skulle kunna produceras även under avspärrning eller krig i Sveriges omvärld. Uppfattningen bland experterna i Beredskapsrådet var den att det under krig och avspärrning skulle bli nödvändigt att byta ut stora delar av kosten från animalier till vegetabilier i den ovan beskrivna kriskosten. Den fredstida kosten likväl som den inhemska produktionen av protein bestod dock vid denna tid till stor del av just animalier. Därför försökte man hitta sätt att byta ut animaliska produkter och protein mot växtbaserat protein.

Livsmedelsberedskapen placerades in i ett ekosystem som innefattade människor, djur, växter och jord. Vädret var självklart en faktor i jordbruket. Det var också grundläggande att med hjälp av gödsel och bekämpningsmedel försöka säkerställa och förbättra jordens förmåga att producera nödvändig växtlighet. Särskilt uppmärksammades kvävegödslingen. Av växtnäringsämnen kalium, fosfor och kväve gick det åt mest kväve. Kväve var också den viktigaste av de tre.⁶⁶ Kvävegödselmedlet användes i jordbruket, skogsgödslingen och trädgårdsodlingen. Utan kvävegödsling beräknades skörden gå ner till mellan 35 och 45 procent.⁶⁷ Omställningsstudien konstaterade att:

Även om möjligheterna till icke-kemisk bekämpning beaktas, får bekämpningsmedlen en särskild betydelse under en avspärrning på grund av de låga kvävegivorna och önskemålet att undvika stora skördevariationer. Reduceras kvävegivan minskar nämligen grördornas konkurrenskraft gentemot ogräset. Upphör bekämpningen av svampsjukdomar i potatisodlingen blir skördevariationerna stora. Utan bekämpning av skadedjur i oljeväxter hotas denna odlings existens.⁶⁸

Enligt OST täcktes förbrukningen av kvävegödselmedel till ungefär 40 procent av importerade kvävegödselmedel medan ca 60 procent av behovet tillgodosågs av den inhemska produktionen av kvävegödselmedel ur ammoniak. För att undvika att bli vad som beskrevs som ett offer för

65. Statens jordbruksnämnds beredskapsråd, brev till nyvalda ledamöter 1970-08-18, bilaga 1, "Beredskapsrådet", SE/RA/420328/07/E/1.

66. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 78.

67. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 3.

68. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 5.

ekonomiska påtryckningar som skulle kunna hota Sveriges neutralitetspolitik var det nödvändigt att klara av livsmedelsförsörjningen även om importen av färdiga kvävegödselmedel och ammoniak skulle reduceras kraftigt eller upphöra.

Också i SLIK underströks att en tryggad livsmedelsförsörjning var av största betydelse för Sveriges försvarsansträngningar och förmåga att utvärda de påfrestningar som ett krig skulle föra med sig. I den studien påpekades också att landet hade en god förmåga till självförsörjning särskilt vad gällde vegetabiliska jordbruksprodukter men att detta "gynnsamma försörjningsläge" förutsatte tillgången på gödsel- och bekämpningsmedel som i stor utsträckning importerades.⁶⁹ Om det skulle bli krig som förgicks av en längre tids avspärning "försämras därför försörjningsförmågan allvarligt om inte åtgärder vidtagits för att minska verkningarna av importberoendet".⁷⁰ Importen av kvävegödselmedel kom nästan helt från Norge och OST menade att den "kan kanske i viss mån fortsätta under en kris så länge deras relativt störningskänsliga produktionsapparat fungerar".⁷¹ Nästan all import av ammoniak kom från Mellan- och Sydamerika och möjligheten till krisimport bedömdes som "synnerligen osäker".⁷² Ammoniak användes dessutom som en råvara i produktionen av sprängämnen varför många länder såg den som en strategisk produkt. Även importen av eldningsolja från Mellanöstern bedömdes som mycket osäker. Det var en svårlost situation. Att lösa problemen genom beredskapslagring skulle enligt OST bli mycket kostsamt.

De insatser som föreslogs ska ses mot bakgrund av den jordbrukspolitik som fördes i Sverige. Uppfattningen om ett jordbruk med hög grad av självförsörjning sågs under stora delar av efterkrigstiden som ett avgörande villkor för att upprätthålla Sveriges försvarsförmåga och nå de politiska målen om alliansfrihet och neutralitet. Det fanns ett politiskt stöd som gick över partigränserna kring synen på vikten av ett statligt subventionerat jordbruk och att jordbruket hade en naturlig plats i svenska försvarspolitikerna.⁷³

69. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (1981) s. 12.

70. Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (1981) s. 12.

71. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 83.

72. Statens jordbruksnämnd (1981) s. 83.

73. Johnny Wijk, "Stekt kråka, kaningryta och kaffesurr bryggt på nyponkärnor: Kring livsmedelsberedskap och sårbarhet i kristider", i Per Thullberg, Jarl Torbacke & Klas Åmark

De jordbrukspolitiska beslut som fattades i Sverige fram till 1990-talet har betraktats som preciseringar eller anpassningar av det jordbrukspolitiska beslutet från 1947.⁷⁴ Målet om en hög självförsörjningsgrad uttrycktes då som ett produktionsmål för det svenska jordbruket, som tillsammans med ett så kallat inkomstmål och ett rationaliseringsmål utgjorde vad som kom att bli en huvudinriktning för Sveriges jordbrukspolitik under drygt fyra decennier. I det jordbrukspolitiska beslutet från år 1977 vidhölls produktionsmålet som avgörande för livsmedelsberedskapen. Dock problematiserades att en självförsörjningsgrad i fred skulle vara tillräcklig, eftersom jordbruket hade mekaniserats och beroendet av importerade insatsvaror till jordbruket som diesel och handelsgödsel hade ökat. För att ta sådana beroenden i beaktande föreslogs begreppet försörjningsförmåga, och en metod för att beräkna försörjningsförmågan som tog hänsyn till vilka produktionsresurser som antogs finnas tillgängliga vid avspärning och krig presenterades. Detta resonemang satte ökat fokus på behovet att beredskapslagra insatsvaror, vilket i sin tur satte fokus på vad som borde produceras under krig.

De högt ställda målen kring Sveriges självförsörjning var inte kontroversiella. Handelsdepartementet förde i 1982 års försvarsbeslut fram att den stora strukturomvandlingen som hade pågått i Sverige sedan några decennier förändrat förutsättningarna för det ekonomiska försvaret.⁷⁵ Denna omvandling hade lagt grunden för vad som beskrevs som den snabba välståndökningen i det svenska samhället där effektiviteten i den svenska ekonomin hade kunnat förbättras genom en specialisering till de områden i den nationella produktionen som hade de relativt sett bästa produktionsförutsättningarna. Omvandlingen hade enligt detta synsätt emellertid också fört med sig att sårbarheten inom dessa sektorer hade ökat vilket i sin tur skapade nya behov av att analysera och bedöma den samtida utvecklingens betydelse för den svenska beredskapen.

(red.), *Historier från Frescati* (Stockholm 1995) s. 255; Fredrik Eriksson, *Det reglerade undantaget: Högers jordbrukspolitik 1904–2004* (Stockholm 2004).

74. Erik Swedborg, "Från frihandel till turbulens: Svensk jordbrukspolitik under 100 år – fakta och reflektioner", *Kungliga Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift* 20 (1988) s. 307–332. Den genomgripande reform som 1990 års livsmedelspolitiska beslut innebar vad gällde bland annat en avveckling av självförsörjningsmålet ligger utanför den tidsperiod som undersöks i denna artikel. För en översikt av reformen se exempelvis: Henrik Lindberg, "Politikbyte och idéernas betydelse Reformeringen av den svenska jordbrukspolitiken", *Historisk tidskrift* 128:1 (2008) s. 2–27.

75. Prop. 1981/82:102, bilaga 3, s. 1.

Även om det ligger utanför den här artikelns fokus är det värt att notera den kritik som kom till uttryck mot livsmedelsberedskapen i försvarsbeslutet 1987. Inför försvarsbeslutet 1987 gjorde försvarskommittén bedömningen att man på livsmedelsområdet skulle kunna förutsätta en mer omfattande handel med andra länder än tidigare bedömningar gjort gällande.⁷⁶ Målet om självförsörjning tonades ner. Flera remissinstanser ville se förtydliganden av de styrande målsättningarna och en bättre hantering av de sårbarheter som hade uppmärksamats i den inhemska produktionen.⁷⁷ Exempelvis ville Jordbruksnämnden se mer preciserade antaganden om krisernas längd och vilken krisimport man borde räkna med som grund för planeringen. SLU pekade på sårbarheten i produktionen. Det gällde bland annat att anläggningar var beroende av ström och att jordbruket samt transporter var beroende av olja. Skördenivån var i sin tur beroende av handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel. En central strategisk fråga gällde försörjningen med kvävegödselmedel som enligt SLU i större utsträckning borde vila på inhemsk tillverkning. LRF pekade på fundamentala avvikelser och ansåg rentav att försvarskommitténs beskrivning av livsmedelsförsörjningens problem var direkt vilseledande. Vid samma tid skedde en bredare omvälvning både nationellt och internationellt vilken kännetecknades av en större tilltro till marknaden. Det ställdes större krav på avregleringar på livsmedelsmarknaden och fördelarna med en högre konkurrensutsättning lyftes fram vilket också påverkade jordbruks- och livsmedelspolitiken.⁷⁸

Avslutning

För att förbättra den svenska livsmedelsberedskapen bedrev svenska myndigheter i slutet av 1970- och början av 1980-talen ett studie- och utredningsarbete kring de omställningar i jordbruket och livsmedelsproduktionen som skulle bli nödvändiga för att nå de försvarspolitiska målen. Den här artikeln bidrar till forskningen om kunskapsförsörjningen i det svenska totalförsvaret med fokus på det svenska civila försvaret och särskilt livsmedelsberedskapen vilket även ger perspektiv på totalförsvarets politiska styrning. Vi använder andra perspektiv och fokuserar en annan tidsperiod än tidigare forskning vilket gör att vi blottlägger andra

76. Prop. 1986/87:95, "Regeringens proposition 1986/87:95. Totalförsvarets fortsatta utveckling" (Sveriges riksdag, 1987), bilaga 8, s. 70.

77. Prop. 1986/87:95, s. 283.

78. Wijk (1995) s. 260.

aspekter av den betydelse som kunskapsförsörjningen hade och vilken politisk styrning den möjliggjorde.

Tidigare forskning har förtjänstfullt synliggjort hur forskning och vetenskap enrollerades i arbetet med att rationalisera det svenska jordbruket som ett led i försvarsarbetet i Sverige och de nätverk av aktörer samt teknologier som mobiliserades.⁷⁹ Det uppstod nära relationer mellan vetenskapliga verksamheter och det politiska arbetet inom jordbruks- och försvarspolitiken. Försvarsforskningen hade avsevärd betydelse för den tekniska utvecklingen inom militären.⁸⁰ Vi undersöker i stället en obesvarad fråga kring hur olika livsformer blev en del i beredskapspolitiken genom det kunskapssökande som pågick vid svenska myndigheter.

Vi har identifierat två typer av livspolitik i det studie- och utredningsarbete som bedrevs vid eller finansierades av Jordbruksnämnden. För det första möjliggjorde detta arbete en politisk styrning som organiserades kring människans närings- och energibehov och som sedan sträckte sig utåt mot alla de aktörer och institutioner som skulle mobiliseras för att tillgodose detta behov och därmed förbättra landets försvar. Den politiska styrningen vilade på kunskap om mikroprocesserna i den mänskliga kroppen som översattes till konkreta råd kring hur mycket mat och livsmedel som skulle behövas i händelse av ett krig eller en kris. Den svenska befolkningen omvandlades sålunda till kalkylerbara objekt i det politiska arbetet med att göra en hotfull och oviss framtid mindre osäker.

För det andra har vi visat att livsmedelsberedskapen innefattade ett arbete som centrerades kring icke-mänskliga livsformer, med särskilt fokus på odlingsjord och plantor. Kunskapsförsörjningen i den svenska livsmedelsberedskapen möjliggjorde sålunda en politisk styrning som gick bortom skyddet av endast den mänskliga befolkningens liv, hälsa och vitalitet. Historisk forskning om den forskningsverksamhet som etablerades inom det civila försvaret har en bias mot arbetet med att skydda den mänskliga befolkningen,⁸¹ vilket utelämnar andra livsformer som ansågs nödvändiga för att bygga upp det svenska försvaret.

Vår undersökning visar även att det inom ramen för livsmedelsberedskapen inte endast handlade om att skydda särskilda livsformer

79. Jörgensen (2010); Holmberg (2010).

80. Lundin, Stenlås & Gribbe (red.) (2010); Agrell (1989); Agrell (2002); Agrell, Stankiewicz & Sigurdson (1992); Stenlås (2015); Gribbe (2011).

81. Se Bertilsson (2022).

utan även om att dessa liv skulle kultiveras eller förbättras som ett led i landets försvarsförberedelser. Livsmedelsberedskapen innefattade en analys av livsmedelsproduktionens och jordbrukets förutsättningar. Det utvecklades direkta insatser för att kultivera jordens förmåga att skapa liv. Den mänskliga livsföringen placerades då in i ett brett grepp på odlingsförutsättningarna i Sverige och på en genom forskning och praktik förvärvad syn på människans förmåga att kultivera den växtlighet som var nödvändig för produktionen av mat och livsmedel. Kunskapssökandet kopplades till den internationella säkerhetspolitiken, den globala handeln och jordbrukets förutsättningar där människans beroende av djur- och växtriket underströks.

Genom att studera livsmedelsberedskapen kastar den här artikeln nytt ljus på den kunskap som den svenska totalförsvarsplaneringen byggde på. Samtidigt bidrar artikeln till den historiska forskning som har synliggjort sammanflätningarna mellan den svenska välfärdsstaten och det svenska försvaret som uppstod genom den forsknings- och utredningsverksamhet som byggdes upp i den svenska staten.⁸² Liksom andra delar av försvaret involverade livsmedelsberedskapen aktörer från flera olika sektorer och kunskapsområden. Experter inom både medicin och hälsa samt jordbrukssektorn fick inflytande. Vissa studerade främst människor medan andra hade växter, plantor och jorden som sina primära studieobjekt. I materialet som vi har studerat framgår att kunskap som användes i arbetet med att bygga upp det svenska välfärdssamhället även tillämpades i försvarsplaneringen. Vi har lyft fram kopplingen mellan livsmedelsberedskapen och de politiska insatser som genomfördes i Sverige för att förbättra folkhälsan och den svenska befolkningens kost- och matvanor. Det fanns djupgående kopplingar mellan livsmedelsberedskapen och jordbrukspolitiken. I och med det fokus som miljöfrågor fick under 1980-talet skapades även länkar mellan livsmedelsberedskapen och den framväxande miljöpolitiken.⁸³

Vad gäller relationerna mellan kunskap och politik var det inte en enkel väg från myndigheternas utredningsverksamhet till att genomföra stora omställningar i jordbruket. De förslag på förändringar som presen-

82. Bergelin (2023); Lundin, Stenlås & Gribbe (red.) (2010).

83. Beredskapslagringen av bland annat olja skulle enligt 1982 års försvarsbeslut göras enligt de lagar som gällde skyddet av miljön. Dock påpekades att i krig eller allvarliga försörjningskriser skulle det vara svårt att efterleva alla miljö- och naturvårdskrav: Prop. 1981/82:102, s. 101.

terades i det material som vi har studerat väckte kontrovers hos aktörer som skulle leda eller genomföra omställningarna. Utifrån det empiriska materialet går det inte att avgöra vilka effekter studiearbetet fick för arbetet vid svenska myndigheter eller vilka eventuella omställningar som genomfördes i livsmedelsproduktionen och jordbruket. Ytterligare studier behövs för att avgöra vilket inflytande som olika aktörers kunskapsökande hade när Sveriges ekonomiska försvar byggdes upp. Vi undersöker ett par decennier under vad som senare visade sig bli slutskedet av kalla kriget och kan därför inte uttala oss om hur den livspolitik som vi identifierar förhåller sig till den som tog form under tidigare tidsperioder eller i samband med de politiska transformationerna under slutet av 1900-talet, efter Berlinmurens fall. Det är motiverat att studera den betydelse som olika livsformer har tillskrivits under en längre period och även inom andra delar av det civila försvaret i Sverige, men det är en forskningsuppgift som går bortom syftet med den här artikeln. Vår primära ambition är inte att bidra till utvecklingen av nya teorier för det ändamålet men vi menar att ett breddat begrepp om biopolitik av det slag som vi bygger på är en möjlig startpunkt.

Mycket är alltså ogjort vad gäller att studera betydelsen av icke-mänskliga livsformer i den svenska beredskapen som har fått betydligt mindre uppmärksamhet i den historiska forskningen än den mänskliga befolkningen och utvecklingen av nya försvarsteknologier och vapensystem. Att undersöka det slags livspolitik som livsmedelsberedskapen har förutsatt bidrar samtidigt till kunskapen om den politiska styrningen av det civila försvaret i Sverige och kan även informera de diskussioner som förs om totalförsvaret idag. Det går också att få syn på hur Sverige och andra industriländer i västra Europa placerades in på den internationella marknaden och i ett flöde av varor från andra länder och kontinenter. Mindre uppmärksammade geopolitiska knutpunkter och skiljelinjer under kalla kriget kan lyftas fram. Det går även att belysa de historiska processer där jordens miljö och klimat blev ett objekt för reflektioner och insatser inom ramen för det svenska totalförsvaret vilket i sin tur kan bidra med kunskap kring framväxten av en vår tids viktigaste politiska frågor.

The life politics of total defence: Knowledge supply of Swedish food security and preparedness

In the Cold War, Sweden's total defence extended to all parts of society. Preparations for war were a normal part of daily life. Military history has received more attention in historical research, but Sweden's civil defence has recently attracted increasing interest.

This article sheds new light on the knowledge supply and political governance of the Swedish total defence. We focus on Swedish food security and preparedness (*livsmedelsberedskap*), which was part of the economic defences that fell under the country's civil defence system. We examine governmental investigations into the changes in Swedish agricultural production deemed necessary to reach the Swedish government's planned level of preparedness. Two forms of what we term "life politics" are charted in the studies commissioned or carried out by the Swedish Board of Agriculture in the late 1970s and early 1980s. We examine how these investigations made possible political interventions targeting the human population as well as the life of plants and the cultivated land. We provide new perspectives on Sweden's civil defence by studying the significance of non-human life forms to Swedish public preparedness, which have received significantly less attention from historians than the human population and the development of, for example, new defence technologies and weapon systems. We use the concept of life politics to chart the different meanings ascribed to different forms of life.

The article primarily contributes to the historical research on scientific advice in Sweden's total defence, and to studies exploring the connections between the Swedish welfare state and Swedish defence planning.

Keywords: preparedness, science advice, total defence, food security, Cold War